

Марина Хададова
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ДРЕВЛЯН ЯК ДЖЕРЕЛО РАННЬОЇ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Ранній етап становлення давньоруської феодальної держави не достатньо відображений в писемних джерелах. Але для реконструкції вказаного процесу надзвичайно важливими є археологічні пам'ятки – матеріальні історичні джерела. Саме їх вивчення дозволяє відтворити процеси переходу від племінного етапу розвитку східнослов'янських племен до ранньої державності. Досить наглядно це можуть ілюструвати пам'ятки літописних древлян.

Питанню виокремлення території древлянського племінного союзу було присвячено багато уваги у працях істориків ХІХ – ХХ ст. Але лише за допомогою аналізу археологічних пам'яток стало можливим окреслити кордони розселення древлян. На сьогодні існують два основних показники, які допомагають локалізувати саме древлянські пам'ятки – наявність підкурганних поховань з обрядом тілопокладення на давньому горизонті, а також поселенські пам'ятки з наявністю кераміки типу Лука-Райковецька [1, с. 48-49]. Вказані пам'ятки розташовані у поліській зоні правобережжя Дніпра: з півночі древлянська територія від дреговичів відділена прип'ятськими болотами, так само заболоченою заплавою р. Здвиж вона відділяється від полян, а на заході кордоном між волинянами і древлянами виступає межиріччя Случі і Горині. На півдні древляни ніколи не виходили із зони лісів у зв'язку з постійною загрозою нападів кочівників. В цілому площа древлянської землі складала приблизно 28 км. кв. [1, с. 57].

Отже на окресленій території існував цілий ряд різноманітних пам'яток, які не лише характеризують матеріальну культуру древлян, але і процес їх входження до першої східнослов'янської ранньофеодальної держави. Ці пам'ятки варто розглядати у комплексі. Такий підхід був запропонований С. Гамченком, який розглядав три типи археологічних пам'яток (городища, поселення, могильники) як єдиний поселенський комплекс, що складався ще в VII – IX ст. [2, с. 7]. Саме в цей час і виникають укріплені поселення на території древлян. Так в результаті археологічних розкопок 2016 р. в м. Малині були виявлені рештки оборонних споруд VIII ст., а також груба ліпна кераміка та інші знахідки, які дозволили визначити цей об'єкт як найбільш ранній міський комплекс Східної Європи [5, с. 90-92].

В цілому в IX-X ст. на древлянській території існувало двадцять укріплених поселень – племінних центрів «градів», де перебувала місцева еліта – «князьє всякое». Існував також загальнодревлянський центр, яким виступав літописний Іскоростень. Це була резиденція «світлого» князя, який мав певну політичну владу над іншими древлянськими елітами. Іскоростень також виступав центром ремесла, землеробства, торгівлі, мав також фіскальні функції. В середині X ст. спостерігається знищення більшості «градів», зокрема і Іскоростеня. Протягом XI ст. згідно

результатам археологічних досліджень, на території древлян функціонували 5-8 городищ. В XII-XIII ст. – 31 городище, 18 з яких засновано на нових місцях [2, с. 51].

З історичної точки зору це можна пояснити літописними відомостями про каральний похід київської княгині Ольги в 946 році, в результаті якого були знищено більшість «градів» як центрів древлянського сепаратизму. Кілька городищ, де ми простежуємо їх безперервне існування, перетворюються у великокнязівські вартові фортеці, як, наприклад, Грубське і Яроповичі, розташовані на кордоні з лісостепом. Б. Звіздецький розглядав це як свідчення ломки старих патріархальних відносин і утворення ранньофеодальної централізованої держави [2, с. 80].

В XII-XIII ст. городища разом з прилеглими поселеннями відкритого типу виступають як господарсько-економічні одиниці. Часто вони є центрами ремесла, як, наприклад мале городище Городська (літописний Городеськ), де в результаті розкопок було виявлено потужний центр металургійного виробництва. Він являв собою комплекс круглих в плані заглиблених будівель – масивних печей для виплавки заліза. Супровідні знахідки – криці, уламки сопел, шматки необробленої руди, чисельні залізні вироби, вказують на постійне функціонування цього об'єкту [2, с. 91].

Більш масштабне явище являє собою територія Овруцького кряжу, де розташовані родовища пірофілітових сланців. Той факт, що сам град Вручай не був спалений, а перетворений в центр древлянської землі, віддавався в «кормленіє» безпосередньо синам київських князів, свідчить про його важливість не лише як адміністративного, але й як економічного центру. В регіоні складається перша в історії середньовічної Європи виробнича індустрія - пірофілітова індустрія. Вона включає всі процеси від видобутку каменю, його первинної обробки, виготовлення готових виробів і заготовок, до транспортування їх на віддалені відстані.

Вказана територія була густо заселена. Про це свідчить кількість виявлених і досліджених пам'яток X-XIII ст. На Овруцькому кряжі відомо 77 городищ і поселень давньоруського періоду, В результаті досліджень Овруцької археологічної експедиції протягом 1996-2009 рр. були виділені 6 мікрорегіонів, які поєднують у собі кар'єр, спеціалізоване виробниче поселення та транспортні шляхи. Всього було визначено і локалізовано більше 40 спеціалізованих виробничих поселень, жителі яких займались обробкою пірофілітового сланцю. До речі, в більшості випадків кожне поселення спеціалізувалося на виробленні конкретної продукції – прясець, намистин, хрестиків, ливарних форм, жорен, або обтісування великих плит для архітектурно-будівничих потреб [4, с. 157-166].

У випадку з налагодженням пірофілітової індустрії на підкореній древлянській території ми бачимо монополізацію великокняжою київською владою прибуткового промислу, який перебував під постійним наглядом одного із членів родини великого князя.

Як вже зазначалося, важливою частиною кожного древлянського поселенського комплексу є поховальні пам'ятки, в даному випадку представлені курганными могильниками. На думку І. Русанової саме вони є визначною ознакою розселення древлянських племен. Протягом XIX- початку XX ст. древлянські поховальні пам'ятки досліджували В.Антонович, Я.Яроцький, Ф.Штейнгель, С.Гамченко, О.Фотинський та ін. В той час було виявлено і зафіксовано більш як 2000 курганних насипів, 420 із яких

були досліджені. Основною ознакою поховань VIII – X ст. було положення небіжчика (у випадку інгумації), або решток кремації на давньому горизонті. Із двох поховальних обрядів переважає тілопокладення, присутні також кенотафи [3, с. 296-297]. Слід зазначити, що в кінці X ст. поховальний обряд, особливо на південних древлянських територіях змінюється – поховання здійснюються в ямах під курганными насипами. Ці зміни можна пояснити впливами полянських традицій, або поширенням християнства та відповідного поховального обряду. В цей час виникають великі курганні могильники. Так на початку XX ст., за свідченнями дослідника І. Самойловського, навколо Коростенського городища розміщувалося кілька курганних груп (приблизно 300 курганів) з насипами різного розміру, а по берегах р. Уж було зафіксовано ще 6 курганних груп. Нажаль більшість вказаних поховальних пам'яток були знищені в результаті господарської діяльності людини.

Отже у підсумку зазначимо, що досліджені археологічні пам'ятки древлянської землі є не лише джерелом наших знань про матеріальне життя цих східнослов'янських племен, але і використовувати їх як історичне джерело, що надає інформацію і про участь древлян в процесі утворення давньоруської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Звіздецький Б.А. Про кордони древлянської землі. *Археологія*. 1989. №4. С.47-58.
2. Звіздецький Б.А. Городища IX-XIII ст. на території літописних древлян. Київ, 2008. 176 с.
3. Моця О.П. Дослідження курганів древлянської землі в другій половині XIX – на початку XX ст. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАНУ, 2017. Вип. 4. С.296-298.
4. Павленко С.В. Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія: результати, проблеми та перспективи дослідження. *Археологія і давня історія України*. Київ, 2010. № 1. С. 157–166.
5. Петраускас А., Хададова М. Розкопки древлянського городища VIII ст. в м. Малині. *Археологія і давня історія України*. Київ: ІА НАНУ, 2016. Вип.4. С. 88-92.